

ПАРАЛИНГВИСТИЧЕН ЕТИКЕТ В ПУБЛИЦИСТИЧНИ ТЕЛЕВИЗИОННИ ПРЕДАВАНИЯ НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК В БЪЛГАРСКАТА ЕЗИКОВА СРЕДА

С насочването на лингвистиката към изучаване на езика в конкретните му реализации едва ли са достатъчни описанието и анализът на речевия етикет на всички езикови равнища. Етикетът функционира като съвкупност от вербални и невербални средства. Това се подкрепя от твърдението на унгарския славист Ференц Пап, че отчасти "към паралингвистиката се отнася етикетът, под който се разбират общите правила на поведение в обществото" (Пап, 1985, 546). И пояснява: "Може да поздравяваме познати, произнасяйки определени изрази – например: Здравейте!, и едновременно с това да повдигаме шапка, да махаме с ръка, да намигнем (...). Движенията, съпровождащи поздрава Здравейте!, са етикетно обусловени (както и само Здравейте!) и се отнасят към паралингвистиката" (Пап, 1985, 546).

Част от тези етикетно обусловени паралингвистични средства са обект на анализ в настоящото съобщение. Подбрани са наблюдения, направени върху видеозаписи на публицистичните предавания по Канал 1 на БНТ – "Отзвук" и "Панорама", обхващащи период от два месеца (април и май 1995 г.). При описанието им се използва психолингвистичен алгоритъм, предложен от проф. Виденов в студията му "Към българската паралингвистика" (1979). Като се отчете, че се изследва общуването в телевизионна среда, към алгоритъма се прибавят някои допълнения, свързани с плана на изображение (по класификацията на Артър Аса Бергер, 1982). Прибавя се и преглед (с оглед на наблюдаваните публицистични предавания) на факторите, които влияят върху подбора на паралингвистични средства в телевизионната комуникация. Освен двете основни групи фактори – на су-

бекта и на реалната ситуация, отделени в студията на проф. М. Виденов, спецификата на телевизионното общуване налага обособяването на още една група – фактори с ограничен периметър на действие: телевизионната среда. Тук влизат програмното разпределение в телевизията и мястото на предаването в него, спецификата на телевизионното изображение и среда, влиянието на аудиторията, жанровата принадлежност и структура на предаванията.

Анализът на комуникативните актове се извършва според функционално-смисловата им натовареност, т. е. според тематично-смисловата им принадлежност и комуникативните задачи, които изпълняват. Телевизионният текст се нахвърля на определен брой функционално-семантични единици. Тук предлагаме онези от тях, които са свързани с функционирането на етикета. При определянето им са взети под внимание дванадесетте подсистеми на М. Иванова, свързани с тематичните ситуации на общуване:

"1. Тематична подсистема на етикетни формули за обръщение (за привличане на вниманието). 2. Тематична подсистема на етикетни формули за поздрав. 3. Тематична подсистема на етикетни формули за прощаване. 4. ... за поднасяне на извинение. 5. ... за изказване на благодарност. 6. ... за запознаване. 7. ... за поздравления. 8. ... за отправяне на пожелания. 9. ... за молба. 10. ... за покана, предложение. 11. ... за съчувствие, съболезнование. 12. ... за комплимент" (Иванова, 1987, 28-29).

Всяка от тези подсистеми разполага с определен набор от вербални и невербални средства, които се употребяват в диалогичен текст и осъществяват функционирането на българския етикет.

Наблюденията върху публицистичните телевизионни предавания се разпределят в 9 функционално-семантични единици – поздрав, покана, привличане на вниманието, извинение, молба, представяне (запознаване), благодарност, комплимент (одобрение), прощаване.

Във всяка от тези функционално-семантични единици са предложени по един или повече варианти с висока честота на проявление. Това са варианти на паралингвистични сегменти, които често пъти съпътстват или заместват един и същ вербален израз. Представена е една значителна част от паралингвистичните етикетни норми, характерни за българската нация. Изучаването ѝ се налага с оглед на

един проблем от културно-антропологичен порядък. Според Ференц Пап хората не мислят за същността на етикета, е именно, че е "система от знаци, значението на които се определя и осветява от традициите на колектива", и затова смятат нормите му за абсолютни (Пап, 1985, 552). Те не осъзнават, че той може да бъде нарушаван не само от невъзпитани хора, но и от хора с друга националност. Пап стига до идеята за националната специфика на невербалното поведение и в частност на паралингвистичния етикет. Проучването на националните особености на българския вербален и невербален етикет би повишило ефективността на общуването между нас самите и общуването ни със света. Тук намират място и настоящите изследвания, чиято цел е да регистрират националноспецифични паралингвистични етикетни формули.

Анализът позволява да се изследва и съотношението между вербалните и невербалните компоненти в българския етикет, а това би довело до опознаване на "спецификата на даден език (или езици) в прагматичен план при функционирането му като една сложна система, отразяваща и осигуряваща комуникативните нужди на членовете на дадено общество" (Илиева-Балтова, 1990, 52–53). Резултатите от наблюденията в тази насока са следните:

1) Жестово-мимическият комплекс синхронизира вербалния акт

– при поздрав – синхронизация на вербален израз "Добър вечер" с кимване на главата

– при покана – широко разперване на ръцете съпровожда израз, с който К-А (водещият) отправя покана към събеседника си да отговори: "Моля, можете да вземете отношение по въпроса, който постави г-н Х"

– молба – предхожда се и се синхронизира вербален акт с жестово-мимически комплекс: поглеждане с вдигнати вежди и допирени длани на ръцете като при молитва

– представяне – заедно с произнасяне на името на събеседника водещият го посочва с ръка

– благодарност – вербален израз "Благодаря Ви" е съпроводен с усмивка и кимване с глава

– прощаване – в почти всички случаи вербална етикетна формула за пожелание от типа: "Приятна вечер, дами и господа" и др.

изпълнява функцията на етикетна формула за сбогуване. Обикновено придружена с усмивка, поглед в камерата и наклон напред.

Дотук се посочват вербални и невербални съобщения с един и същ смисъл. Тавтологичната им употреба води до допълнително подчертаване на словесния израз.

2) Не са регистрирани случаи с противоречащи на вербалните паралингвистични средства.

3) Възможно е вербалното съдържание да е предходено от невербален сигнал – примерът от функционално-семантичната единица молба.

4) Закъсняла подкрепа на словото по невербален път е регистрирана при покана (вж. 6 по-долу).

5) Т. Стойцова (1992) определя още един случай от общо двете възможни според нейната систематизация – невербалният акт да не се свързва с конкретното съобщение, а с по-общите аспекти на взаимодействие. Например функционално-семантичната единица прощаване и всички случаи, когато немотивирана или неналожителна усмивка създава впечатление за любезен и приятен разговор.

6) Невербалният акт изпълнява и функцията да запълва или обяснява паузите в речта – погледът на водещия към монитора в очакване на видеоматериала (предварително обявен) е своеобразно обяснение за прекъсване на разговора в студиото и насочване на вниманието в друга посока.

7) Всички етикетни формули повече или по-малко съдействат за запазването и изобщо регулирането на комуникативния процес.

8) Компенсация на вербалния акт:

– при поздрав от страна на събеседниците – кимване

– при покана – след въпрос, приканващ към отговор, водещият поглежда към събеседника и го посочва с дясна ръка. Жестово-мимическият комплекс компенсира липсата на израз за покана: "Моля, Вие" или "Заповядайте!"

– привличане на вниманието – чрез вдигане на ръка, свита в лакътната става

– при представяне – представяният кимва или поглежда към камерата; притваря очи или се усмихва

– благодарност – кимване като компенсация на вербален израз на благодарност.

Необходимо пояснение във връзка с представените функционално-семантични единици е, че техните граници в много случаи са трудно определими, а значението на включените в тях паралингвистични средства зависи от контекста на употреба.

В някои от функционално-семантичните сфери (поздрав, представяне, благодарност) наблюденията биха били по-прецизни, ако се разграничат комуникативните роли на участниците – на водещия и на събеседниците. В много от случаите събеседниците прибягват до невербални етикетни средства. Това е уместно решение, с което се избягва едновременно учленяване на вербални сегменти и затрудняването по този начин на декодирането на телевизионното съобщение. Проявяваната акинезия* при поздрав или прощаване е оправдана от близкия план, който е твърде "капризен" за всяко движение и в достатъчна степен привлича вниманието на зрителя.

Анализите ни позволяват да говорим за наличието на висок паралингвистичен етикет (достатъчно открит), който се характеризира с минимална паралингвистична намеса, с умереност, еднообразност на кинемите (едни и същи при много от функционално-семантичните единици), с липса на експресивни паралингвистични средства и общоразбираемост, която ни дава възможност да причислим регистрираните невербални етикетни формули към арсенала на националната паралингвистична кинесика. Нейното оформяне, проучване и допълване предстои.

Паралингвистичният етикет в публицистичните телевизионни предавания добива конкретни очертания при сравнение с разнообразието, което предлага етикетът от ежедневието ни: за поздрав – докосване на шапката, докосване на слепоочието с два пръста, лек поклон, махане с една или две ръце; за молба – поставяне на ръка върху сърдечната област, поклон; за запознаване – прихващане леко за лакътя, поставяне на ръка върху рамото на представяния, реверанс, ръкуване, сваляне на шапка, целуване на ръка и т. н. Част от тези кинемии, очевидно неуместни за телевизионното общуване по различ-

* При обсъждането на докладите проф. д-р Цветан Йотов съвсем уместно отбеляза, че терминът акинезия предполага отсъствието на мимика и жест изобщо.

Във връзка с това уточнение се предлагат две понятия – статичност и хипокинезия. Те отразяват в много по-голяма степен намерението на автора да обозначи липсата на промяна в жестовете и мимиките или намалената им употреба при произнасянето на определени етикетни формули.

ни причини, проф. М. Виденов е регистрирал в изследването си върху пернишката градска говорна ситуация. Тяхната употреба поставя и проблема за стилистичната маркираност на вербалните и невербалните етикетни форми и налага необходимостта от изследване на различията, породени от различните сфери на функционирането им. Следователно етикетът може да бъде нарушен от хора, чиято преценка на ситуацията и тоналността на общуването е погрешна, а в съответствие с нея неуместен е и подборът на вербални и невербални етикетни средства. В анализирания телевизионни предавания събеседниците са с повишена отговорност за своето поведение и съблюдават определен дипломатически етикет, който е наложителен за политическо предаване. Поради множеството обществени прояви и естеството на работата си те са привикнали към публични изяви пред средствата за масова комуникация, запознати са с уместните начини на поведение и избягват грешки, които би направил човек, появил се за първи път на телевизионния екран. Следователно те притежават в по-висока степен изградена социолингвистична компетентност (по модела на Ян Ван Ек), която обозначава способността "да се отчита уместността на един или друг израз или форма, съобразени със събеседника, темата на разговора, обстановката, мястото, където се провежда разговорът и т. н. ...", а също и социокултурна компетентност, свързана с познаването на националната структурна специфика на акта на общуването (Илиева-Балтова, 1990, 57–58). От всички тези умения се нуждаят както ползващите български език, така и онези, които са се заели с изучаването му.

Проучването на особеностите на паралингвистичния етикет във всички сфери на функционирането му (настоящите наблюдения са върху официално-деловата сфера) би помогнало при преподаването на български език като чужд, защото за целите на общуването трябва да се автоматизират не само езикови модели, а да се изградят едновременно и говорни, и поведенчески стандарти. За да се придобие способност за провеждане на елементарен разговор, трябва да се усвоят вербалните и невербални етикетни средства, които улесняват общуването.

Кинемите, употребявани във връзка с етикета, са натоварени да установяват, поддържат или прекъсват комуникацията, да проверяват канала за връзка (т. нар. фатична функция на Р. Якобсон).

Следователно от анализа на функционирането на етикетните формули ще имат полза и журналистите. Той помага да се оцени дискурсната компетентност на водещия, която "се изразява чрез способността да се следи и да се поддържа сцеплението, кохерентността на разговора..." (Илиева-Балтова, 1990, 57). По този начин би могло да се подобри общуването в телевизионното студио – общуване, което често схващаме като образец за поведение – вербално и невербално.

Набелязаните резултати и проблемите, възникнали при наблюденията, поставят необходимостта от старателно описване и обстоятелни проучвания на паралингвистичните средства в българския етикет.

БЕЛЕЖКИ

¹ Бергер, 1982: А. Бергер. Media analysis techniques. Beverly Hills (London) New Delhi, 1982.

² Виденов, 1979: М. Виденов. Към българската паралингвистика. – В: Годишник на Софийския университет "Св. Климент Охридски", ФСФ, Т. 72, С., 1979, 3–94.

³ Иванова, 1987: М. Иванова. Лингвистични и методически проблеми на българския речев етикет (канд. дис.). С., 1987.

⁴ Иванова, Ницолова, 1995: К. Иванова, Р. Ницолова. Ние, говорещите хора. С., 1995.

⁵ Илиева, Балтова, 1990: Илиева-Балтова, П. Съвременният български език и проблемите на междуетниковите контакти. С., 1990.

⁶ Пап, 1985: Ф. Пап. Паралингвистическите факти. Етикет и език. – В: Новое в зарубежной лингвистике. М., 1985, Т.15, 546–553.

⁷ Стоицова, 1992: Т. Стоицова. И усмивката може да бъде заповед. С., 1992.

⁸ Цанков, 1988: К. Цанков. Речев етикет. с., 1988.